

*Education and rehabilitation of adult
persons with disabilities*

Milan Kulić & Danijela Ilić-Stošović (eds.)

Danijela ILIĆ-STOŠOVIĆ¹

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Tematski zbornik, *Education and Rehabilitation of Adult Persons with Disabilities*, je u celosti posvećen složenoj i izazovnoj problematici invalidnosti u odrasлом dobu. Napisan je na 376 strana, a čini ga 27 radova. 20 radova pripada kategoriji originalnih naučnih radova, a sedam radova kategoriji preglednih radova, što ovaj zbornik čini visoko kvalitetnim.

Zbornik je zamišljen kao svojevrsni odgovor na izazov koji je socijalni model ometenosti stavio pred specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i njene srodne nauke, odnosno kao sistematizaciju trenutnog stanja u društvenoj brizi, edukaciji i rehabilitaciji odraslih osoba sa invaliditetom. Pre nego što se čitaoci upoznaju sa sadržajem sadržaj ovog zbornika, neophodno je osvrnuti se na samu složenost problematike koju on obrađuje.

Odraslo doba, period najveće produktivnosti čoveka, obuhvata dva razdoblja. Prvo razdoblje, koje počinje između 20 i 25. godine života i traje do 40. godine života, predstavlja razdoblje rane zrelosti, kada čovek doživljava maksimalan razvoj fizičkih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika. Samim tim, ovaj period ima i složene razvojne zadatke kao što su: završavanje školovanja, zapošljavanje, ekonomska samostalnost, zasnivanje porodice, roditeljstvo, razvoj pripadnosti određenim društvenim zajednicama. Drugo razdoblje, između četrdesetih i šezdesetih, odnosno sedamdesetih godina starosti, predstavlja period srednje i pozne zrelosti kada se čovek, pored učvršćivanja svojih pozicija na poslu i u društvu, suočava sa starošću svojih roditelja, ali i fizičkim promenama na svom telu i organizmu, tačnije, sopstvenom starošću. Ako se uzme u obzir zahtevnost pomenutih razvojnih zadataka odraslog doba i kompleksnost ličnih faktora osoba sa invaliditetom, jasno je da se ovaj zbornik bavi raznovrsnim, složenim i uvek aktuelnim pitanjima.

Publikacija sveobuhvatno obrađuje određene teme iz domena specijalne edukacije i rehabilitacije i njenih tangencijalnih nauka, metodološkim

1 Danijela Ilić-Stošović, d.i.stosovic@gmail.com

postupcima koji su primereni defektološkoj nauci i praksi. Radovi su raspoređeni u četiri tematske celine: (1) Društvena briga o osobama sa invaliditetom – opšte teme, (2) Funkcionalne sposobnosti odraslih osoba sa invaliditetom, (3) Socijalna uključenost i kvalitet života osoba sa invaliditetom, (4) Profesionalno osposobljavanje i zapošljavanje odraslih osoba sa invaliditetom.

Tematska oblast *Društvena briga o osobama sa invaliditetom – opšte teme* predstavljena je kroz četiri naučna rada: Teorijski aspekti Specijalne edukacije i rehabilitacije; Institucionalno zbrinjavanje i socijalna zaštita osoba sa invaliditetom u Srbiji; Socijalna zaštita osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini; Osobe sa invaliditetom u sistemu socijalne zaštite – karakteristike korisnika i efekti dodatka za pomoć i negu drugog lica. Ovu tematsku oblast čine jedan pregledni i tri originalna naučna rada, koji svojom tematikom, postavljenim ciljevima i celokupnom metodologijom daju značajan doprinos osvetljavanju opšte problematike društvene brige o osobama sa invaliditetom, kroz njen istorijski razvoj i kritički osvrt na njega, preko metodološki veoma precizne i iscrpne analize brojnih segmenata institucionalnog zbrinjavanja i socijalne zaštite osoba sa invaliditetom u Srbiji, kao i u Bosni i Hercegovini. Obrađujući ovaj problem, autori su hrabro i sigurno zakoračili u otvaranje pitanja celokupne organizacije sistema socijalne zaštite osoba sa invaliditetom, od strukture korisnika, preko strukture pružaoca usluga i strukture samih usluga, pozivajući na metodološki dobro zasnovano restrukturiranje ovog sistema, a u cilju adekvatnijeg prepoznavanja potreba korisnika i, u skladu sa tim, strukture pružaoca usluga. Ovakvom, naučno zasnovanom analizom, autori potvrđuju važnost i mesto defektologa u sistemu socijalne zaštite, u institucionalnim, i vaninstitucionalnim okvirima, kako u Republici Srbiji, tako i u Bosni i Hercegovini. Pored ovog doprinosa, koji se ogleda u polju defektološke struke, radovi u ovoj oblasti daju značajan doprinos i u naučnom području specijalne edukacije i rehabilitacije, pre svega metodološkim pristupom u analizi ovog kompleksnog problema i struktuiranom i objektivnom, ne samo diskusijom, već i kritikom dobijenih rezultata. Poslednji rad ove tematske oblasti čini prikaz karakteristika korisnika sistema socijalne zaštite i efekata dodatka za pomoć i negu drugog lica, koji opet, ukazuje na poražavajuću činjenicu da su osobe sa invaliditetom uglavnom usmerene na članove porodice, kao osnovne pružaoce pomoći u aktivnostima svakodnevnog života. Ovim se rezultati ovog rada, pridružuju zaključcima prethodnih radova, a koji se odnose na neophodnost restrukturiranja društvene brige o osobama sa invaliditetom.

Tematska oblast *Funkcionalne sposobnosti odraslih osoba sa ometenošću* predstavljena je kroz sedam radova: Utvrđivanje funkcionalne sposobnosti donjih ekstremiteta kao prediktor padova u odnosu na očekivane norme; Brzina pisanja kod osoba sa cerebralnom paralizom; Nevoljni pokreti kod odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću; Paralingvistički aspekti pragmatičkih sposobnosti kod odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću; Kognitivni procesi kod osoba sa intelektualnom ometenošću kao prediktori njihovog učestvovanja u psihoterapiji; Psihološke karakteristike ostarelih osoba, ometenost povezana sa starenjem i psihološka podrška kao deo rehabilitacije; Važnost fizičkih i društvenih aktivnosti osoba sa ometenošću. Ovu tematsku oblast, izuzetno raznovrsnu i multidisciplinarnu, čine četiri pregledna rada čija se naučna i stručna vrednost ogleda u originalnosti problema istraživanja i sistematizaciji dosadašnjih istraživanja u oblasti eksplorisiranog problema, što ih čini bazičnim po svojoj prirodi. Rezultati rada, koji se bavio procenom funkcionalne sposobnosti donjih ekstremiteta kao prediktorom pada u odnosu na očekivane norme, ukazuju na to da je rizik od pada, u ispitivanom uzorku ostarelih lica, izuzetno veliki i zahteva posebnu pažnju, rehabilitacione programe i posvećenost adaptaciji prostora za ove osobe. Odrasle osobe sa cerebralnom paralizom, sudeći prema rezultatima rada koji se bavio pitanjem brzine pisanja osoba sa cerebralnom paralizom, postižu brzinu pisanja koja je ispod normi za učenike prvog razreda osnovne škole, što opet ukazuje na potrebu permanentnog tretmana u ovoj oblasti. Rad, koji se bavio problemom prisustva nevoljnih pokreta kod odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću, utvrdio je prisustvo nevoljnih pokreta, u oblasti facijalne muskulature, kod više od polovine ispitivanog uzorka i potvrdio povezanost istih sa terapijom neurolepticima. Autori ovog rada upućuju na vrstu i značaj tretmana nevoljnih pokreta kod osoba sa intelektualnom ometenošću. Pregledni radovi u ovoj tematskoj oblasti bavili su se pitanjima paralingvističkih aspekata pragmatičkih sposobnosti kod odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću, zatim pitanjem kognitivnih procesa kod osoba sa intelektualnom ometenošću kao prediktora njihovog učestvovanja u psihoterapiji, kao i pitanjem psiholoških karakteristika ostarelih osoba, ometenosti povezane sa starenjem i psihološkom podrškom kao delom rehabilitacije. Svojom jasnom metodološkom strukturom, savremenošću korišćene literature i prikazanih istraživanja, čiji su rezultati pregledno predstavljeni, ovi radovi predstavljaju dobru utemeljenost za buduća primenjena istraživanja u oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije odraslih osoba sa invaliditetom, ali i psihološkog i psihoterapijskog rada. Ovoj tematskoj

oblasti pridružen je i rad koji se bavi pitanjem važnosti fizičkih i društvenih aktivnosti osoba sa ometenošću, kao rad koji se nalazi na međi između problema rehabilitacije i problema socijalne uključenosti.

Oblast *Socijalna uključenost i kvalitet života osoba sa invaliditetom* čini 12 originalnih naučnih radova: Kompjuterska tehnologija kao most između generacija i podsticaj socijalne integracije osoba sa invaliditetom; Socijalna integracija osoba sa povredom kičmene moždine; Demografske karakteristike osoba sa multiplom sklerozom kao determinante socijalne participacije; Funkcionalna samostalnost kao prediktor socijalne integracije osoba sa povredom kičmene moždine; Uticaj obrazovanja i pola na kvalitet života osoba sa cerebralnom paralizom; Tipovi akomodacije i aktivnosti svakodnevnog života osoba sa intelektualnom ometenošću; Kvalitet života ostarelih osoba sa invaliditetom i veza sa tipom nege; Kvalitet života osoba sa stomomom; Percepcija kvaliteta vlastite socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom; Roditelji dece sa invaliditetom i stigmatizacija porodica osoba sa autizmom; Stavovi učenika oštećenog sluha prema distribuciji nasilja; Asertivnost u radu sa gluvim i nagluvim osobama. Tematika ovih radova pokriva široku oblast socijalne participacije i inkluzije, počevši od kompjuterske tehnologije, kao veze između predškolskog i odraslog doba, preko opšteg prikaza karakteristika socijalne participacije osoba sa različitim oblicima invalidnosti, odnosno hroničnih bolesti do ispitivanja uticaja različitih faktora, kao što su pol, obrazovanje i šire socio-demografske karakteristike, zatim sposobnosti adaptacije, modeli brige i slično, na kvalitet socijalne participacije, kao i na kvalitet života osoba sa invaliditetom, uopšte. U ovom poglavlju daju se odgovori i „sa druge strane“, tačnije pogled na socijalnu participaciju iz ugla samih osoba sa invaliditetom, kao i ugla porodica osoba sa invaliditetom, dajući ovom poglavlju rukopisa naučnu širinu i validnost, tačnije pogled kroz objektivne i subjektivne faktore uspešnosti socijalne participacije i kvalitet života. Komunikacija, kao važan deo socijalne participacije, u ovom rukopisu obrađena kroz asertivnost u radu sa osobama sa oštećenjem sluha, zaokružuje ovu tematsku oblast i čini je potpunom. Može se reći da ovi radovi, iz empirijskog okvira daju odgovore na pitanja koja se tiču spremnosti društva da omoguće osobama sa različitim oblicima invaliditeta da realizuju važne razvojne zadatke odraslog doba.

Poslednja oblast ovog rukopisa, *Profesionalno osposobljavanje i zapošljavanje odraslih osoba sa invaliditetom*, predstavljena je kroz sledeće radove: Zapošljavanje osoba sa invaliditetom; Percepcija teškoća na radnom mestu osoba sa multiplom sklerozom; Profesionalno osposobljavanje kao faktor

u rehabilitaciji zatvorenika u ustanovama za primenu kaznenih sankcija; Inkluzija osoba sa psihičkim oboljenjima na tržištu rada. Ova tematska tematska oblast, iako zastupljena sa četiri rada, svrsishodno i svesno je izdvojena u zasebnu oblast. Važnost pitanja zaposlenja i adekvatnosti profesionalnog osposobljavanja, ali i radnog mesta, zaslužuje posebno mesto u zborniku koji se bavi specijalnom edukacijom i rehabilitacijom odraslih osoba sa invaliditetom. Iako malobrojni, ovi radovi skreću pažnju na ozbiljnost i složenost problema sa kojima se osobe sa invaliditetom svakodnevno suočavaju prilikom zaposlenja i odabira zanimanja. Koliko se Republika Srbija približila nastojanjima u svetu da se olakša pristup radnim mestima govori rad na temu zapošljavanja osoba sa invaliditetom, dok rad koji se bavi problematikom percepcije teškoća na radnom mestu osoba sa multiplom sklerozom pokazuje da su osobe obolele od multiple skleroze, u većini, nezaposlene, a da osnovne teškoće na poslu pričinjavaju ograničenja u kognitivnoj i motoričkoj sferi. Rad koji obrađuje pitanje profesionalnog osposobljavanja kao faktora u rehabilitaciji zatvorenika u ustanovama za primenu kaznenih sankcija, poziva na podizanje svesnosti čitavog društvenog sistema o značaju šire i temeljnije primene ovog oblika rehabilitacije. Poslednji rad ove tematske oblasti ukazuje na probleme sa kojima se osobe sa psihičkim oboljenjima susreću pri pokušaju zaposlenja. Kako ukazuju rezultati ovog rada, osobe sa psihičkim oboljenjima, i pored visokog stepena obrazovanja, uglavnom su nezaposlene, a većina ispitanika je izjavila da se na poslu suočava sa diskriminacijom od strane poslodavaca.

Socijalni model ometenosti, u kom se ometenost smatra konstruktom između faktora rizika po nastanak ometenosti, ličnih faktora, faktora sredine i životnih navika, promenio je prizmu gledišta i odgovornosti društva za nastanak ometenosti. Sa druge strane, specijalnu edukaciju i rehabilitaciju stavio je pred izazov da, istovremeno razvija i usavršava metode i tehnike koje će uticati na lične faktore osoba sa invaliditetom, i metode i tehnike za procenu faktora životne sredine, njihovog uticaja na kvalitet života i metoda i tehnika za intervenciju u svim domenima ostvarivanja životnih navika, u svim razdobljima života ovih osoba. Čini se da su radovi prikazani u ovom zborniku u celosti potvrdili ovaj stav.